Ex. A
1965

N.M:s vägledn
Utst:kat.
1965

NÄVER OCH BARK

Under det gamla självhushållets tid var allmogen i stor utsträckning hänvisad till att själv framställa de redskap och föremål man hade behov av. Därvidlag var det naturligt att bark av olika slag, och i all synnerhet näver, kom till vidsträckt användning. Dess goda egenskaper är många, den är lätt, stark och smidig, relativt motståndskraftig mot förruttnelse, har goda isolerande egenskaper, är lättbearbetad och inte minst: näver var lätt åtkomlig och tillgången var praktiskt taget obegränsad.

Det övervägande antalet föremål som Nordiska museet nu visar i den tillfälliga utställningen NÄVER OCH BARK kommer från museets egna samlingar. Utställningen gör inte anspråk på att uttömmande behandla sitt ämne men den torde ändå ge en god uppfattning om hur många användningsområden detta material hade inom vår gamla folkkultur. Som en jämförelse och för att ge några glimtar av hur vidsträckt bruket att nyttja näver och bark är både i tid och rum har ett mindre antal föremål inlånats från Etnografiska museet och Statens Historiska Museum. För det vänliga tillmötesgåendet från dessa institutioners sida tackas härmed varmt. Likaså tackas Hemslöjdsförbundet och de hemslöjdsföreningar runt om i landet, som velat bistå med nytillverkade näverföremål ur sin produktion.

Av de utställda föremålen daterar sig de äldsta (med undantag för de förhistoriska föremålen) från 17oo-

NORDISKA MUSEETS BIBLIOTEK
STOCKHOLM

talets mitt men de flesta är tillverkade och använda under 1800-talet och början av 1900-talet. Det är också först från 1700-talets andra hälft vi har mera utförliga skriftliga källor om användningen av näver. Något bildmaterial i ämnet finns inte i större omfattning förrän vi kommer fram mot vårt eget århundrade. Trots att våra kunskaper således till övervägande delen inskränker sig till självhushållets sista århundraden finns det all anledning att förmoda, att bruket av näver och bark tett sig likartat även längre tillbaka i tiden.

Om nävers många nyttiga egenskaper kan man exempelvis läsa i Lorens Wolter Rothofs Hushålls-Magasin, tryckt i Skara 1762: "Näfwer har den egenskapen, at hon inte släpper watn genom sig, rutnar ganska sent och ej spricker om hon får ligga orubbad, hwilket gör henne begärlig till åtskilliga förnödenheter".

Rothof meddelar, att nävern används för taktäckning, vid inklädning av timmer i broar, till skosulor och klackar förutom att skor kan flätas helt av näverremsor. Näver "hopflätas rutevis till allehanda bohagstyg" - matsäckar, korgar och tapeter. Han beskriver också hur kärl görs av hela näverstycken, som formas till cylindrar och förses med botten och lock av trä och blir så täta, att man kan förvara flytande varor i dem.

Hela näverstycken begagnas till regnmantlar, sedan man skurit ut ett runt hål för halsen och trätt nävern över huvudet.

Lapparna hade näver till tallrikar och norrlänningar gjorde smöraskar och snusdosor. Vidare snoddes näver till rep att dra not med och nät fick flöten och sänken av näver, de senare med insydda stenar. Bikupor har gjorts av näver och i hopvikta smärre stycken har man kokat mjölk, fisk och ägg. Knypplerskor har haft näver som underlag på knyppeldynan, skyttar har lindat näver kring flintan innan den skruvades fast vid hanen och "lantqwinnor" har värmt och tuggat näver till ett klister med vilket de lagat sönderslagna lerkärl. Så långt Rothof.

NORDISKA MUSEETS
BIBLIOTEK
STOCKHOLM

Ytterligare belägg på materialets mångsidiga nyttighet ger Johann Georg Krünitz, som i sin stora Encyclopädie år 1775 behandlar trädet björk i en 50 sidor lång uppsats. Lapparna har begagnat björknäver vid garvning av renhudar. För att skydda träd i plantskolor mot gnagare under vintern sveptes näver om stammarnas nedre delar.

Krünitz framhåller att speciellt lappar och finnar kunde dra av nävern i långa smala band, som blev lämpliga för flätade arbeten. Bruket att koka mat i näverkärl uppmärksammar han också och tillägger, att de som gör så inte behöver frukta den giftiga ärgen i kopparkärl, vilken han menar har gett upphov till ordspråket "döden i grytan".

Herdar har gjort lurar klädda med näver och i Sibirien har anträffats hela böcker av näver i stället för papper. Om möjligheten att använda sig av näver som skrivmaterial uttalar sig för övrigt redan Olaus Magnus år 1555 i sin Historia om de nordiska folken, där han bland annat säger, att man "även i våra dagar utan svårighet betjänar sig av bark eller näver i fältläger eller belägrade städer för så vitt man ej har tillgång till papper". Detta är ju dock en liten kuriositet. Den ojämförligt största användningen för näver i äldre tid måste ha varit som taktäckningsmaterial och det är detta behov, som föranleder Olaus Magnus vidare yttrande om att Nordens inbyggare hade sin näring i handeln med tjära och björknäver.

En så viktig naturtillgång hade naturligtvis stor ekonomisk betydelse och våra medeltida landskapslagar upptar också nävern bland de nyttigheter, som ingen ostraffat fick tillägna sig på annans mark.

De äldsta bevarade näverföremålen i vårt land är nätsänken av stenar insvepta i näver, som möjligen kan dateras till stenåldern. Runda, sydda näveraskar av samma typ som finns från 1700- och 1800-talen har påträffats i exempelvis gotländska husgrunder från 400-500-talen e. Kr. En 500-talsgrav från Högom utanför Sundsvall hade gravkammarens tak klätt med näver och i en

av 600-talsgravarna från Valsgärde norr om Uppsala var en del av den dödes tillhörigheter skyddade av ett stort täcke, hopsytt av flera näverflak. Metoden att bevara i marken nedsatta trästolpar mot röta genom att klä in dem med näver är också känd från järnåldershus.

Medeltiden är relativt dåligt representerad bland de bevarade föremålen av näver och bark, bland de utställda föremålen finns dock några leksaker av bark som kan dateras till denna period.

Som framgår av de utställda föremålen har björknävern huvudsakligen nyttjats i två former, dels som hela flak, dels som remsor att fläta av. Den hela nävern har mestadels sytts ihop med rottågor eller tråd till korgar, burkar, askar, dosor och liknande för olika förvaringsändamål. Det är den typen som finns representerad bland våra fornfynd.

Den andra gruppen, de flätade föremålen, exempelvis kontar, skor, lieskydd, korgar är däremot ännu inte påträffade i svenska förhistoriska fynd. Niilo Valonen anser i sin doktorsavhandling om denna grupp av näverarbeten att den kommit till Sverige med den finska invandringen under 14-1500-talen. I Finland har denna teknik förhistoriska traditioner, i Sverige har den en tydlig anknytning till de trakter, som bebotts av finska invandrare.

Nävern togs, "löptes", mestadels under savtiden i maj-juni, då barken lätt lossnar från stammen. Den kunde också löpas under höst och vinter, sådan näver ansågs vara starkare och segare. Huvudsakligen var det det egna husbehovet man ville tillgodose, men belägg finns även på att obearbetad näver salufördes på marknader. Man valde träd med slät, kvistfri stam, helst sådana som växte i fuktig mark då träden där ansågs få tunnare och smidigare bark än annorstädes, Ville man ha nävern i form av flak lossade man den genom ett lodrätt snitt i stammen. Remsor däremot skar man ut i spiral runt stammen, för att därigenom få dem så långa som möjligt. Flaken förvarades flata i press, remsorna vi-

NORDISKA MUSEETS
BIBLIOTEK
STOCKHOLM

rades ihop till stora nystan. Så länge nävern var färsk var den lätt att behandla. Torkad näver måste man mjuka upp genom att värma den vid härden eller låta den ligga en stund i varmt vatten.

Näverlöpningen var karlarnas göra, men tillverkningen av de olika föremålen utfördes av både män och kvinnor. De flesta näverföremålen förfärdigades i hemmen. Kontar var emellertid svårare att göra och därför fanns det speciella kontmakare som tillverkade dessa till avsalu. De s.k. svenskskorna, som ju var gjorda av läder med mellansula av näver, tillverkades självfallet av skomakare, medan däremot de vanliga flätade näverskorna gjordes i hemmet. En som var van kunde tillverka ett par näverskor i timmen, om materialet var berett. Dessa skor var inte särdeles slitstarka och uttrycket "näverskomil" är bekant både från Norge, Sverige och Finland; det innebar att ett par dylika fotbeklädnader inte höll längre än en mil när man gick på landsväg. I Karelen var det sed att en brud skulle medföra upp till ett par hundra näverskor i hemgift (år 1873).

Bark av olika slag lämpade sig inte på samma sätt som nävern att tillverka förvaringskärl av. Den om näver påminnande rönnbarken har dock i viss utsträckning använts vid tillverkning av svepta, sydda askar av den typ, som är vanlig både i näver och trä.

Under självhushållets tid var hemgarvning av hudar en vanlig företeelse. Olika sorters bark med hög halt av garvsyra användes som garvmedel. Bäst var glansbarken från unga ekar som innehöll 16-2o % garvsyra, men även bark av gran (8 %), sälg (1o %), rönn (12 %) och andra träd användes. Den förut nämnde Krünitz uppger hur lapparna, av brist på annan bark, även använder näver till garvning, trots att denna enligt hans utsago gör lädret brunare och mindre tätt och starkt.

Barkbröd är ett välkänt begrepp från svensk historia. Bland många andra surrogat är barken det oftast begagnade mjölersättningsmedlet. Härtill användes bark både från löv- och barrträd. Framför allt var det tall-

bark som kom i fråga. På samma sätt som vid nävertäkten brukade man även här utnyttja savningstiden under våren. Den yttre grova barken skalades av och det inre vita lagret togs tillvara. För att avlägsna den värsta beskheten blötlades denna bark i vatten, torkades därefter och stöttes i mortel och maldes slutligen på kvarn. Det erhållna barkmjölet användes att dryga ut spannmålsmjölet med. Nils Keyland anför i sitt arbete Svensk allmogekost hur i många trakter detta barkblandade bröd inte kunde anses som ett egentligt nödbröd utan snarare var ett normalt näringsmedel, som man fick tillgripa årligen i mer eller mindre hög grad. Erland Hofsten hävdar i sin Beskrifning öfwer Wermeland (17oo-talets början) att man rentav blandade bark i brödet även de år då man inte tvingades till detta av missväxt: "En del av gemene man äro så wana wid barckebröd, så at, ehuruwäl the kunna hafwa förmögenhet til at bruka ren säd til sit bröd, wille the likwäl thet intet, utan blanda jämväl i goda år barckemiöl ther ibland, på det de icke skole warda aldeles owana ther wid, när den dyra tiden hender at komma".

Det råder vitt skilda meningar beträffande barkbrödets nyttighet, men ingen vill hävda att det är en välsmakande spis. Joh. Wilh. Zetterstedt skriver i sin Resa genom Umeå Lappmarker i Vesterbottens län, förrättad 1832: "Också påstå de, som äta barkbröd, att det tillika är födande, och att de, efter antaget bruk deraf, återvunnit genom svält förlorad kroppsstyrka. Men alla äro därom ense, att detta bröd är osmakligt, och äger en bäskhet, som för den ovane gör det alldeles vedervärdigt". Professorn i naturalhistoria och ekonomi i Lund Johan Anders Retzius fäller däremot i sin Försök til en Flora Oeconomica Sveciae år 1806 följande dom över tallbarken: "En usel föda, hwarmed de knapt kunna upphålla lifwet, och hvaraf de altid, när de någon tid deraf lefwat, få en uppblåst kropp, blek eller swartblå hy, stora och hårda magar, förstoppning och till slut wattensot".

En särskild del av utställningen visar ett urval

nytillverkade näverföremål från ett antal hemslöjdsföreningar i landet. Som framgår av dessa föremål är form och materialbehandling densamma som hos förebilderna, men deras funktion har i allmänhet blivit en annan, för så vitt den inte helt upphört. Som ett gott exempel kan man se den lilla sparbössa från Värmland, som är utformad till en kub av sex näverbitar och där nävrets naturliga krummningstendens på ett raffinerat sätt har utnyttjats vid hopfogningen. Museet äger ett antal gamla askar av samma typ. I de utställda har en gång en värmländsk byskomakare förvarat sina skopliggar.

Men även nya former har skapats för nya behov. Kaffepumpor av glas började tillverkas på 1860-talet, främst i glasbrukens landskap Småland. Till dessa hörde fabriksgjorda fodral av metall, oftast nickel. Så småningom började man tillverka sådana fodral av näver. I större skala har dessa lancerats av hemslöjdsföreningarna.

Utställningen NÄVER OCH BARK har ordnats av amanuensen Karin Bergman-Eles, med bistånd av intendenten Ann Resare. Den kommer att pågå under ett år.

Karin Bergman-Eles,
maj 1965.